Гільгамеш, цар Уруку, був у розпачі вже другий день: конав його вірний товариш Енкіду.

Той лежав на барвистому покривалі, що просякло його потом. Стало воно темним, важким і холодним, немов увібрало в себе гарячу силу могутнього бійця. Стогнав і плакав могутній Енкіду, вірний друг і звитяжець героя Гільгамеша. Він плакав, квилив, і чим більше залишала сила знаменитого бійця, тим хрипкішим і глухішим ставав його голос. І вже ніщо тепер не допомогало Енкіду. Першого ж дня, як він заслаб, його палило і пекло жаром. Він пив холодну воду, і йому було трохи легше, бо вона притамовувала той жар. Та, зрештою, холодна вода, розбавлена кислим вином, перестала охолоджувати його нутро. Додали до неї попіл зміїний, гранатовий сік і пальмового вина трохи. І полин вже не допомагав. Те зілля він не міг пити — воно йому вивертало назовні кривавою блювотиною. Тоді покликав Гільгамеш всіх магів і чародіїв.

Стали вони біля Енкіду. Клали руки на його чоло, на серце. Хитали головами, казали, що він в руках богів і ніщо його не врятує. Бо кінець його силі — вона виходить з потом. І можна було б силу його повернути, якби він міг пити. Але рідина не проходила до його нутрощів. Тоді герой Гільгамеш, що так палко і вірно любив свого побратима, наказав убити найкращого жертовного бугая. Дали ту паруючу кров Енкіду. Губи його не тримали рідини, і кров, гаряча кров, полилася по його волохатих грудях, зависла крапельками. Гільгамеш гідтримував руку свого товариша, яка стала безсилою, кволою, а тепер почала холонути, розм'якати, мов холонуче тісто. Тоді він вперше відчув жах, жалість і тугу за своїм товаришем. Відвернувся і крикнув до стражів, щоб притемнили вікно, аби не дратувало сонце своїм сліпучим промінням його хворого друга. Але насправді Гільгамеш відвернувся до пахолків, щоб не показати, як по його засмаглому виду скотилася сльоза і впала на бороду. Проте заспокоював він Енкіду, кажучи, що хвороба скоро пройде.

Але той не слухав його, крізь стогін вимовляючи слова прокляття.

Проклинав день свого народження і той день, коли підійшов до водоймища, де пили всі звірі і де побачив блудницю Шамхат. Вона вийшла і розкрила перед ним свої одежі.

Побачив її наготу, принаду її жіночого тіла. Наситився досхочу звабною ласкою. І зразу ж відвернулися від нього всі звірі. Довелося піти в місто і пристати до людей.

І спробував ще раз його напоїти Гільгамеш кров'ю від чорної ослиці. Всипали туди зілля, порох потертої чорної змії, щоб наситити чорних духів, яких наслала на нього смердюча смерть. Але не пішло те питво в горло Енкіду: бульбашками чорно-червоної рідини пінилось воно в нього з рота, спливало на широченні волохаті груди.

Заквилив Енкіду:

— Помираю я, і немає мені вороття в цей світ! Нема! Це мені кара за те, що я полишив ліси і луки! Це мені кара за те, що я облишив чагарі, очерети і зарості в річці! За те, що я прийшов у місто! Це мені кара за жіночу звабу! За те, що пестив я хтиве тіло жриці!

Застогнав Енкіду і знепритомнів. Поштовхами нерівними підіймалися його груди, розкрилися вуста. Борода, коротко стрижена, вифарбована в червоний колір, блищала в світлі лампад.

Темними плямами на тій червоній бороді засихала кров ослиці. Почув тоді Гільгамеш у своєму серці велику тугу. Вона його наповнила розпачем, підкотилась до горла гіркою задухою, витисла з очей солоні сльози. Наповнився весь він нестерпною тугою, від якої аж млосно ставало. Наказав пахолкам і жрицям принести холодної води. Сам обмив бороду і груди свого товариша від крові та зілля. Вмочив він дорогого висону пояс у джерельну воду і поклав на чоло Енкіду. Та захрипів його вірний товариш:

— Зніміть з мого чола скелю, зніміть камінь... Зніміть важкий вагар... Зніміть, бо він трощить мої кістки, він трощить моє чоло, зніміть його...

Зняв Гільгамеш вогку тканину з блідого чола Енкіду. Знов Енкіду поринув у несвідомість, і слабкими поштовхами здіймались його груди. Він ворушив пальцями, які вже починали висихати від тої страшної згаги, що пекла героя. Піт спливав ручаями з його тіла, яке зсихалося, опадало на ньому. І вже було видно кожен м'яз на його череві, на його ногах. І лежав він зовсім голий, прикритий по срамному тільки тонким рушником. Було видно темні жили на жовтому тілі, що вже в тінях світилося наче зеленим.

І знов розпач притис за горло Гільгамеша, стис його під грудьми. Запекло в нього серце, калатнувшись кілька разів, а потім пішло м'яко. Відчував він біль у серці, немов воно обгорталось гарячим вугіллям.

Енкіду важко дихав. Поштовхами здіймались його волохаті груди. Гільгамеш спитав у знахарів і магів, чи може щось допомогти Енкіду. Вони відповіли:

— Нічого йому не допоможе, бо він у руках смерті. Бо духи смерті палять його зсередини, вибирають з нього воду. Він загине, бо кров його стає густою і не може серце штовхати її по всьому тілу...

І тоді Гільгамеш похмуро відійшов, наказавши магам, чародіям і жрицям не відходити від Енкіду, слухати його, виконувати всі його бажання. Гільгамеш вийшов і пройшов пустими вулицями пополудні. Був з непокритою головою, в одному фартуху, підв'язаний одним шкіряним поясом, за яким стримів золотий чингал. Його волосся, зв'язане завжди золотою стрічкою, тепер розпалося по плечах. І бачив Гільгамеш, як попід ногами в нього посувається коротка, майже чорна тінь по вибіленій дорозі, стоптаній людьми та тваринами. Наступав на свою тінь великими ногами в позолочених сандаліях. І нікого не було на вулицях: ні в палаці, ні біля палаців знатних, ні коло будинків старійшин, ні в воротах, де

завжди стояла сторожа,— нікого не було в місті. Він того навіть не помічав. Місто поховалося, знаючи суворий і шалений норов свого царя і великого героя Гільгамеша.

Незчувся, як підійшов до пальмового гаю, де одна до одної хилилися нерухомим листям високі пальми і кидали вниз зубчатий візерунок тіні. Злегка дзюркотіла в рівчаках жовтава вода ріки. Гільгамеш ступив у затінок і незчувся, як опинився біля дверей святилища. Він зайшов туди і впав навколішки перед кам'яним бовваном, на якому в тьмяному мороку виблискували золоті прикраси й дорогоцінне каміння.

Гільгамеш просив боввана допомогти його другові, бо той помирає і ніщо йому тепер не потрібно, бо сум охопив його голову, і гірким полином у горлі стоять сльози, і не може він виплакати тих сліз. Довго молився і прохав боввана лютий цар і могутній герой Гільгамеш, та був нерухомий бовван, і тихо чаділи біля нього мірра і ладан та духмяні смоли. Тільки час від часу грудочки смоли, згораючи, потріскували, і тоді злітала тоненька жаринка і вибухав тонкою цівкою блакитний димок. Розійшовся полог біля боввана, і вийшла завинена в прозоре покривало блудниця Шамхат. Вона була вже літньою, а все лишалась такою ж стрункою, довгоногою, з сторчливими персами під цим прозорим покривалом.

Вона підійшла до Гільгамеша і впала поруч нього навколішки, простягла легку руку, тонкими пальцями погладила його могутнє плече. І коли він підвів голову, зазирнула йому в очі поглядом вірної суки, поглядом блудниці, що звабила не одного. І сказала вони:

— О великий мій царю і герою Гільгамеше! Гине твій товариш і побратим Енкіду! Гине мій найкращий коханець Енкіду, і нема чим порятувати його. Виходить з нього вся рідина, і густою стає його кров. Та не сумуй, мій славний герою, бо нічим ти вже йому не допоможеш... Ходімо зо мною... І буде втіха в твоєму серці. Ходімо, мій повелителю, ходімо, мій незрівнянний, мій єдиний на всі країни, на всі частини світу герою і царю Гільгамеше! Мій напівбог, мій напівчоловік...

І коли сказала блудниця: "Мій герою, мій напівбог, мій напівчоловік...", і струснуло жахом Гільгамеша, і підвів він голову, подивився ще раз пильно в очі блудниці. Спитав:

— То й я помру?

Попустила очі блудниця:

— Все у волі богів. Не помирають тільки боги. Доля ж усіх людей — доля всіх тих, хто зліплений з глини, хоча б навіть з напівглини, в руках богів. В руках богів і серце наше, і наші душі, і тіла наші, і дух наш.

Знов спитав Гільгамеш:

— То я помру?!

Відповіла йому блудниця словами:

— Все починається з ранку, і приходить до полудня, і кінчається ввечері, щоб народитися поночі. І починається все з ранку, і приходить у свою вершину ополудні, і хилиться до вечора, а ввечері, як тінь, зникає...

Тоді струсив страх Гільгамеша, пройняв його кістки, могутні крижі і груди, перехопив горло, і вже забув він Енкіду, і пам'ятав тільки про себе. Він спитав:

— Помру я?..

Відповіла йому красуня, чарівна блудниця Шамхат:

— Всі ми в руках богів, всі створені богами — і ті, хто з глини, і ті, хто з напівглини.

Подивився на неї Гільгамеш і не бачив вже перед собою блудниці. В нестямі вдарив він кулаками об мідну підлогу, і загуділо від того удару все святилище, задзеленчали прикраси на кам'яному боввані. Заридав він. Закапали сльози на блискучі мідні пластини. Його трусила лихоманка, страшно стало смерті. І не тому, що вона була поруч. Його злякало те, що рано чи пізно вона прийде за ним. Хто знає, коли, сьогодні, чи завтра, чи через сто років. Закрив Гільгамеш обличчя руками, здригнувся всім тілом, упав ниць перед бовваном, розкинувши руки, і страшно йому було. Він закляк. А блудниця Шамхат піднялась, зазирнула за покривало з синьої тканини, тканої золотими зірками, махнула комусь рукою. Якісь примарні постаті промайнули у затінку між колонами. Зачинилась брама до святилища, і настав зовсім присмерк. Тільки згори десь, збоку потрапляло сонце тонким снопом проміння. Воно відбивалось, віддзеркалювалось від золоченого стовпа, химерним золотавим світлом насичувало святилище.

Блудниця скинула з себе покривало, повісила його на руку кам'яного боввана. Лягла поруч героя і звабила його рухами і своїм тілом. Оскаженів Гільгамеш від жаги, від похоті і вивертав гнучке тіло блудниці, і крутив його, мов ремінь, і намагався пошматувати його. Але воно не шматувалось, а звивалось в його руках, мов вузлами. У пристрасті своїй він перевершив усе, що колись робив з жінками, та не вгамував себе, і якась дика сила підхоплювала його. І не витримала блудниця Шамхат, побілілими вустами попрохала вона:

— Облиш мене, герою...

І він лишив її. Вона спробувала підвестися, але впала і сперлась на руку. Гільгамеш спитав:

— Є ще блудниці у вас?

— Є,— відповіла вона.

— Де вони?

І Шамхат прошепотіла щось і показала йому рукою на синє запинало із срібними зірками. Ввійшов туди Гільгамеш і побачив п'ятьох дівчат, одна вродливіша від другої. Побачив одну жагучопривабливу, найкрасивішу, яку будь-коли бачив. Лють схопила його від того, що Шамхат ховала цю дівчину від нього. Ступив він знов на поріг, відхилив запинало, щоб крикнути їй, що вона оманлива й брехлива і що він їй цього не подарує. Але побачив, що вона стоїть навколішки перед бовваном, спітніла, з розпатланим волоссям. Плаче біля ніг боввана і чіпляється за його ноги, намагаючись підвестись, і не може. Скригнув зубами Гільгамеш і зайшов до кімнати, до схрону, де було п'ятеро дівчат.

І раптом одна, наймолодша, з розплилим тьмяним поглядом, підвелася навколішки і підняла з підлоги тонке запинало. Обгорнула ним тонкий стан. Закинула кінець тканини за плече. Притримуючись за стіну, підвелася. Вона дивилась на нього захоплено й віддано. Тоді він сказав:

— Принеси вина.

Вона принесла вина. Він випив, і коли сили почали повертатись до нього сповна, він наказав принести ще один глек вина. І почала повертатись до нього тяма, почав до нього повертатись глузд. Відвернувся він від тих чотирьох, що непристойно застигли. Пожадливо допивав другий глечик. Рідина, налита в шерхуватий глек, який просочувався вологою і від цього злегка потріскував і ставав тьмяним від низу, наче ропа з нього виступала. Та раптом в його голові, яка починала випливати наче з якогось туману, знов волала страшна думка: "Ти помреш! Помреш! Помреш!"

Гільгамеш подивився поглядом переляканого лева в лице маленької блудниці, і від того вона ще з більшим захопленням вибаньчилась на нього. Він простяг їй пустий глек, але глек випав і розбився. І вони так стояли з простягнутими руками — могутній, лютий і свавільний цар,

герой, найсильніший серед всіх людей, і мала блудниця. В голові Гільгамеша проспівав наче хтось слова: "Розбився глек і витекло з нього вино, впала стіна і піднявся порох, роздерлась завіса і наплинула пітьма, зайшло сонце і опустилася ніч... Все кінчається. І скінчився день, і все кінчається..."

Здалося йому, що стіни, карбовані червоними і чорними візерунками, стеля, викладена лазуритом, відгукуються до нього: "Все кінчається... Все кінчається..."

— Іди по вино. Найміцніше, найдавніше вино.

Принесла вона йому два глеки. Випив він і не міг

прийти до тями, не міг затуманити свою душу, стишити біг свого шаленого серця.

Вийшов Гільгамеш на сонце і пішов по пустому місту. Жодної істоти на вулицях. Тіні впали чорними різаними скибами на випалену землю, на вибитий порох землі.

Гільгамеш прискорював кроки — страх гнав його по місту, калатав у його серці, стискував його м'язи на спині. Ступав під стіною міста, яку наказав змурувати, коли почав своє правління. Йшов він по колу свого міста, весь час вона була праворуч, і йшов він і йшов, і то тінь була йому під ногами, то десь за спиною, то топтав тінь, то обертався на тінь, яка лягала на землю. І знов він опинився біля того місця, де він вийшов з вулиці від храму. І майже бігцем попростував до храму Гільгамеш. І невідступно перед його очима випливав висихаючий його товариш Енкіду, могутній борець і звитяжець.

Прибіг Гільгамеш до храму і наказав Шамхат:

— Поклич всіх наложниць, жриць, всіх блудниць! Нехай принесуть для мене все вино з погребів і співають пісень! І нехай умастять камінного бога міррою та оливою і заколять йому жертву! Надішли свою служницю до мого комірничого, він дасть для жертвоспалення...

І почався дикий банкет у храмі.

Заливався Гільгамеш вином. Танцювали перед ним дівчата, палали смолоскипи і палили жертву перед богами, поливаючи ті зображення кров'ю жертовних тварин. Наказав він прийти воїнам із храму війни. Били в кімвали безбороді євнухи, грали на арфах співаки з жіночими грудьми, танцювали дівчата. Над усім плинув запах умащень, солодкого диму, розлитого вина. Гільгамеш намагався випити якомога більше і сипав туди п'янке зілля, яким не тільки дурманять, а й вбивають людину. Але після кожного ковтка йому знову ввижався Енкіду, з якого спливав рідкий піт і насичував дороге покривало.

Звівся Гільгамеш. Переступаючи обережно через блудниць і воїнів, вийшов він і побіг до свого палацу. Хоч і палило його страшне сонце, та все одно не міг він ні втратити свідомості, ні сп'янитися.

Прибіг Гільгамеш до палацу і навшпиньки зайшов до покою, де конав його друг Енкіду. Біля хворого стояли два маги. Один витирав його дорогою тканиною висоновою, а другий тримав срібну таріль. Впав Гільгамеш і цілував порепані п'яти свого друга, гладив його волохаті холонучі ноги, але не чув уже Енкіду його ласки. Гільгамеш рвав на собі волосся, смикав свою синю бороду. Сльози рясно бризкали з його очей, і гикавка стрясала левине тіло.

Чому я розпусничаю, чому впиваюся, коли гине мій товариш, мій єдиний Енкіду, мій вірний друг, мій найкращий воїн?! Хто ж тепер зо мною піде в далекі гори по кедри левантійські? Хто зі мною спуститься до моря? Хто замість мене піде в царство підземне, в царство, щоб розвідати, як там? Хто піде? Чи виконаю тепер я всю роботу, покладену

на мене богами? О мій Енкіду, підійми свої рамена, розведи свої руки, зіпрись своїми п'ястуками об камінну підлогу! Дихни глибоко, нехай заживуть твої груди! Не покидай мене!

Застогнав, заплакав Гільгамеш, але Енкіду вже не чув його. Він конав. І коли почав хрипіти його друг, Гільгамеш схопився і побіг у розпачі по місту. Ніде не було жодної істоти, над візерунчастим листям пальм не було жодного сокола. Закричав Гільгамеш, упав посередині торговища. Схопив він обома руками землю з-під своїх ніг і посипав порохом собі голову. Заплакав він, заридав, роздер собі груди в розпачі і спитав себе: "Що ж я робитиму тепер?!"

Повернувся Гільгамеш до покоїв і побачив запалі ніздрі Енкіду, гострий ніс і бороду, що почала відростати наче на очах. Чоло обтяглось сірою шкірою по кістці. Під тою шкірою видно набряклі сині судини.

Гільгамеш опустився навколішки, приклав своє вухо до грудей побратима і не почув уже биття серця. Скутий жахом, він навшпиньках відійшов. Показав пальцем чародієві, щоб той послухав. І той помацав на шиї жили, а тоді проказав лише одне слово. З другої кімнати вийшли плакальниці, розідрали на собі одяг, впали навколішки, почали дряпати собі нігтями тіло й обличчя. Закалатав маг у кімвали, ходячи навколо тіла Енкіду. А Гільгамешу раптом стало легше, наче щось обірвалось йому у нього всередині. Чим більше він плакав, тим ясніше ставало в його голові, тим смуток все віддалявся від нього.

Він наказав справляти пишний погреб Енкіду. Три дні квилили плакальниці. І поки три дні вмащали Енкіду, людину, що прийшла з лісу від звірів до міста і вславила себе невмирущими подвигами, Гільгамеш сидів на своєму троні. Сидів сумний, але просвітлений, йому в цей час не хотілося нічого. А в палаці весь час танцювали навколо померлого плакальниці і храмові жерці і жриці. Вже за великим Енкіду заклали в могилу його собак і гепардів... І слухаючи жалобний спів храмових блудниць і плакальниць, чуючи удари барабанів і кімвалів, свистіння й хрипіння сопілок, Гільгамеш подумав, що час уже і йому мурувати собі

гробницю. І покликав він до себе свого зодчого Урушта. Прийшов до нього вже зовсім лисий чоловік, якому й не треба було голити голову. Тільки були намальовані брови в нього на попеченому сонцем, обвітреному суховіями лиці.

Мовив йому славетний Гільгамеш:

— Мій будівничий, зроби мені усипальницю. Зроби стелю, щоб синя вона була, як небо, щоб стіни були червоні. Зроби мені одвірки зелені, труну таку, як блакитний день в далеких горах.

Вклонився Урушта і відповів:

— Великий царю, буде зроблено! Тільки немає в нас лазуриту для блакитної стелі. І малахіту, щоб зробити зелені одвірки. Немає в нас і левантійського кедра, щоб мурувати червоні стіни.

І сказав Гільгамеш на те:

— Мій будівничий, буде все! Викресли її на глиняній палетці, зроби всі малюнки, вирахуй все, що треба. А лазурит буде!

І після погребу друга Гільгамеш вмився, помолився всім богам. Зібрав свою дружину, озброєну важкими мідними сокирами, списами, мечами. Поклали воїни на мулів запаси стріл та дротиків, камінних куль для пращів.

Підперезавшись туго ременями, вийшла дружина на сході сонця і пішла на північний схід.

Вони йшли десять днів і десять ночей, аж поки не дісталися до нагірної країни, де був лазурит. Кожен з дружини Гільгамеша кинув у порох свого ворога, зросив кров'ю його землю. Але Гільгамеша цікавили лише копальні, де наказав він бранцям набирати синій лазоревий камінь,

надовбувати його великими брилами, відламувати з стін урвища, складати в кошики й міхи. Навантажили весь здобуток на мулів. І пішла дружина вниз із нагір'я. Йшли воїни позаду всього каравану невільничого з захопленою здобиччю. І падали захоплені в полон без їжі, без питва. Вмирали один по одному воїни Гільгамешеві, вбиті стрілами й дротиками, що летіли їм у спину з-за кожного звороту гірської дороги. Та, зрештою, вийшли вони в степ, і відстали від них переслідувачі. І несли воїни тіла своїх мертвих товаришів, а полонені везли вантаж лазоревого каменя. Падали вони від сонця, від спраги, від нестачі їжі.

Але впертий Гільгамеш, що йшов попереду, підбадьорював воїнів, вимахуючи жезлом, і штовхав полонених вістрям списа.

Та, зрештою, й полонених майже не лишилося, а ті, що лишилися, не могли нести тягар. І тоді Гільгамеш забрав у них весь лазоревий камінь, зав'язав його у велику волов'ячу шкуру і кинув собі на плечі. Під тим страшним тягарем, який роздавив би звичайну людину, який підломив би ноги найміцнішому буйволу, Гільгамеш ішов, карбуючи в пустельному степу свої широкі сліди золочених сандалій.

Нарешті вони побачили на обрії зелені вершки пальм, осяйне золото останнього щаблю зикурату. І закричали воїни пересохлими губами, захрипіли, вимахуючи руками. Один воїн не міг далі йти — впав на коліно. Гільгамеш вхопив його лівицею, взяв за рамено й повів його так, тримаючи в руці. Інші воїни йшли, чіпляючись за глиняну потріскану землю, підганяючи мулів і висохлих, мов скелети, бранців і бранок.

Підійшли вони до воріт. Плакали, голосили жінки й сестри загиблих воїнів. Співали й танцювали родичі тих, що повернулися. Віддав тоді Гільгамеш родинам загиблих частку їхнього лазуриту, срібла й золота.

І ніколи ще не було такого багатства, бо Гільгамеш навіть до кожної святині приніс і поклав перед ногами бовванів по шматові лазуриту. І

підносили хвалу жерці і жриці славному герою Гільгамешу, що обсипав всі храми і святині славного міста Урука дорогими дарами.

Гільгамеш був щасливий від того славословлення, що йому співали, влаштував гучний банкет. З-за столу герой повів до своїх покоїв ту блудницю, що побачив у день смерті Енкіду. І коли він обережно притис до себе це звабливе, зовсім юне гнучке тіло, то раптом відчув тугу. Знов охопив розпач Гільгамеша, і подумав він: "Помру я! Помру!" І якийсь ніби інший голос сказав йому: "А чого ти хочеш? Чого ж бо ти бажаєш? Невже ти хочеш жити вічно?" — "А чому б мені й не жити вічно? Адже я напівбог і напівлюдина! Адже я вславив себе подвигами, і скільки я ще подвигів зможу вчинити, якщо я буду жити вічно!" Тоді ніби інший його голос сказав: "А тобі вже не будуть в смак ці подвиги. Скільки ти звів жінок? Тепер тобі жінкц звичайні не в смак. Тобі тільки до вподоби блудниці, які чинять розпусту..."

Гільгамеш пестив тіло цієї юної жриці, а в його голові боролися наче дві людини. Одна казала йому: "Замирися з тим, що ти помреш!.." А другий голос не згоджувався: "Ні! Я ж не тільки герой. Я напівбог. У мені змішані глина з сріблом!" І сказав перший голос йому: "Ну що ти поробиш? Якби ти був тільки з глини, такі думки тебе не жахали б, не смутили б твою велику душу. Якби ти був з срібла, то ти б про це теж ніколи не думав. Ти був би богом. Людські турботи й гризоти не чіпали б тебе зовсім і не стосувалися б тебе..."

І відвернувся Гільгамеш від блудниці, закусивши зубами свою засмаглу руку. Потім він підвівся і встав...

Прийшов Гільгамеш до будівничого. Побачив, як вкладають раби з цегли гору, мурують кімнати. Сподобалось йому те рівне лицювання стін, і він сказав:

— Той лазурит, що приніс я з далекої гірської країни, поклади на стелю. Втопи його в земляну живицю, виклади блакитне небо над моєю труною.

І тоді ще сильніше охопив його сум і жалість до себе. Він відчув прохолоду всередині грудей. Стерпло йому серце від того жалю. Знов згадав свого друга Енкіду, могутнього побратима, з яким вони ходили за далекі гори, перемогли славетного Хумваву. І повернувся Гільгамеш до палацу. Пив на самоті вино і нікого не пускав до себе: ні блудниць, ні магів, ні танцюристів, ні співаків.' Лежав він на левовій шкурі, пив вино із глечика, що йому подавали через завісу.

А вино забивало голову, мов важкою глиною. Проте, як високу глиняну греблю потроху пробиває знизу чисте джерело, розмиває по краплі вода, так і прозорий сум знаття своєї смертності розмивав, розвалював глиняну ваговитість сп'яніння. Гільгамеш, врешті, піднявся, і та глина з нього обпала. І тільки гіркота лишилася від випитого вина. Гільгамеш вийшов з палацу і, не бачачи перед собою нічого, крім зелених і червоних плям, протер очі й побачив, що все подвір'я наповнене його воїнами та слугами. Всі вони були при зброї.

— Який я радий, що в мене такі вірні воїни і слуги! То скажу вам — підемо на північний захід! Підемо через болота, в країну горбисту, болотисту, підемо діставати малахіт для зелених стін моєї домовини.

Підперезався він важким золотим поясом, взяв золотий чингал, ваговиту мідну сокиру і спис, поклав собі на голову золотий шолом.

Не гаючи ні хвилини, все військо вирушило з міста. А перед брамою стояла його улюблена блудниця Шамхат з молодою жрицею. Він спинився, пропустивши повз себе загін своїх вояків, і спитав її:

— То ти наказала всім воїнам, щоб чатували вони при палаці?

— Так, мій повелителю! Я ворожила і наворожила, за три дні ти захочеш піти в похід. Звістила про це магам й жерцям. А вони сказали ватажкам загонів.

Гільгамеш погладив її чорне, з сивиною волосся і заглянув в її чорні очі:

— Як то так, що цар і повія роблять одне? — спитав лютий цар Урука.

Відповіла блудниця Шамхат:

— То чи не завжди повія має бути при цареві? Завжди так було, є і вовіки-віків буде.

Всміхнувся їй Гільгамеш, на хвилю забувши про те, що він має померти, і сказав їй:

— Ну що ж, я повернуся, і ми відсвяткуємо моє повернення.

І він пішов за браму. А Шамхат з своєю молоденькою ученицею піднялася вгору по сходах на вежу. Стоячи поруч охоронців міста, дивилися вони довго, як ідуть воїни. Сухими глинистими горбами, то зникаючи в опадках, то виринаючи на грудах, ідуть славетні воїни. А попереду сам Гільгамеш, і сяє його золотий шолом. І вже скидався загін на маленьку гусінь, яка переповзала з горбка на горбок. Голова тої гусені раз по раз зблискувала золотими бризками, поки зовсім не поринула за далекі фіалкові горби пустелі...

...Довго не було Гільгамеша в золотому шоломі та його воїнів. Та пройшов час, і одного ранку в сіро-блакитній імлі над водою з'явились вітрила. Побачили дозорці зі ступінчатої башти зикурату зблиски золота на носі переднього човна. І наказано було палити жертву богам. Все місто вдаряло в бубни й барабани. Причалив караван суден до берега. Разом з воїнами витягли ті грубі, широкі, плескодонні човни на похилий

берег, вкладений полив'яною цеглою. Зіскочив Гільгамеш з головного човна. Шдхопили його на льоту руки рабів і міської сторожі і понесли великого героя до головної брами річкової. А за ним ішов його загін. Несли тіла вбитих, загорнені в очеретяні кулі. Знов не один день лунала весела музика курними вулицями Урука, розносилася з багатих палаців та убогих хатин. Сліпі старці з арфами, зробленими з дерева з далеких країв, оздобленими барвистими візерунками, співали і вславляли героя Гільгамеша за його незрівнянні подвиги. Славили вони похід переможний в далеку країну, де над багном підіймаються ліси й гори. А в тих горах бродять кочові племена, що постійно воюють з усіма і ніколи не перемагають. Племена ті охороняють гори з зеленого каменю малахіту. А воїни Гільгамеша звоювали тубільців і привезли повні човни каменю.

Гільгамешеві в палаці було весело, і взяв він з собою двох розпусниць — Шамхат і її ученицю, і творив він перелюб з ними, закрившись таємно в своєму палаці. Потім обридли йому блудниці, прогнав він храмових повій і чарівниць. Зробилось йому легко, і вийшов він до свого народу, а народ вже чекав на нього.

Пішов Гільгамеш подивитись на свою гробницю. І народ ішов за ним. Йшли безбороді, безвусі, з жіночими тілами і обличчями жерці. Співали тонкими голосами хвалу герою Гільгамешу, що скрізь переміг чужі народи і повернувся в свою рідну країну, в своє славне місто Урук.

Подивився Гільгамеш на гробницю, і був він дуже врадуваний тим, як будують, як оздоблюють її.

— Зроби власноручно напис, що гробницю цю для великого і незрівнянного героя та доброго царя Гільгамеша будував його славний будівничий.

Мовчки тричі вклонився будівничий Гільгамешеві і сказав:

— Дякую, мій повелителю.

— Я знаю, що ти хотів би читати глиняні таблиці з мого палацу. Дозволяю тобі бувати в ньому та читати записане на камені, на глиняних і вощаних таблицях.

Вклонився будівничий:

— То для мене найбільше щастя і найбільша честь, мій добрий царю, що дозволив мені торкнутися мудрості старих, тих, що пішли від нас, що нема їм ніякої участі і долі в наших ділах. Тільки слово їх скам'яніле в знаках лишилось, і вже не донести до нас його звуку й вимови, тільки зміст ми бачимо...

Знов гуляв Гільгамеш. Влаштував гучні банкети для свого народу і для гостей з інших міст. Та гулянка не була його народові тягарем. Бо все те, що народ приносив до царського палацу, Гільгамеш виставив на майдани, на вулички і на завулки свого міста. Народ танцював і веселився. Той самий народ, що проклинав його і таємно плював йому в слід, що кожного разу намагався вибухнути заколотом проти нього і знищити його жорстоку владу. Тепер народ, напоєний власним вином, нагодований мукою і фінішами власного виробу, був щасливий і п'яний. Славою величав свого великого й лютого царя міста Урука, незрівнянного героя, великого воїтеля Гільгамеша.

Гільгамеш тим часом потай вийшов з банкетної зали. Всі поперепивалися — його сановники і прості воїни, блудниці і жони придворних його служак, їх доньки і розпусниці, дівиці незаймані, яких привели матері до храму.

Гільгамеш вислизнув потихеньку з палацу. Було переддення. Пройшов Гільгамеш повз сторожу, що, зморена вином і їжею, куняла поволі. Не було в нього люті. І якби то було іншим разом, Гільгамеш відтяв би голову своїм чингалом кожному з цих нерозважливих охоронців. Та зараз гризла його зовсім інша турбота. Знов згадав він, що нема з ним Бнкіду. Що він також помре. Вирішив піти Гільгамеш до

схрону табличок, які виготовували його батьки, діди і прадіди, де було записано знання і закони попередніх поколінь.

І ще одна думка непокоїла його, і він думав про час своєї смерті, про смерть всіх людей, про кінечність буття. І про кінець усіх своїх подвигів.

У передденній імлі у ставку склилася вода. Віддзеркалювались у воді рожевокрилі фламінго, і поруч з тими рожевокрилими фламінго купалася молоденька дівчинка, донька наглядача за квітами, раба-єгиптянина. Присідала вона у воду і бризкала срібною водою. Гільгамеш подивився на неї, замилувався. Не відчув він до неї ніякої хтивості. Милувався її струнким тілом. Пройшов він через кущі, привезені з південних аравійських країн. Не було йому страшно, тільки думка його в голові билась — чи ж не вийде хто з-за стовпа і не вверже йому в горло гострого чингала. Знав Гільгамеш, що стогнуть під ним люди. Знав, що багато є радих до його смерті, але йшов він, опустивши руки, і думав: "Чи ж вийде хтось?" Але ніхто не вийшов, ніхто не кинувся на нього. Тільки якась тінь примарна майнула попереду і зблиснула на нього зеленими іскристими очима.

Підійшов Гільгамеш до сховища і натис на двері пахучого левантійського кедра. Двері на дерев'яних петлях з рипінням розійшлися всередину. І замість темряви в книгозбірні Гільгамеш побачив, що яскравим світлом палають два смолоскипи, заправлені земляною ропою. Схилившись на дерев'яний ящик, сидів його будівничий. Щось уважно переписував з зеленого каменя на дерев'яну дощечку, вкриту воском, видавлюючи кістяною паличкою тонкі і широкі знаки того письма, яке вже не було нікому відоме.

Став Гільгамеш позаду:

— Ти знайшов щось нового?

Заглиблений в свою роботу до нестями, будівничий, не обертаючись, відказав:

— Знайшов той камінь, в якому розповідається про дарування життя одній людині і про надання смерті всім людям, про те, що таке смерть, і що вона несе людині, і що...

— І що? — спитав Гільгамеш.

Його будівничий, звичайний простолюдин, славетний своїм вмінням і знанням, відповів йому:

— Я ще не все списав. Я ще не все знаю, бо це стара мова тих людей, які вже відійшли, коли твої предки захопили трон і стали панувати над містом Уруком...

І Гільгамеш не гнівався на нього, бо не хотів сперечатися зараз. Відчував, що його будівничий знає щось про життя і про смерть.

— Ну й що ти зрозумів з того, що прочитав?

— Я зрозумів те, що мені зрозуміле, що зі смертю в людини відлітає душа. Що саме зі смертю гине душа людини, а не тіло. Бо тіло, я міркую так...

— То це твої міркування чи так написано?

— Я не знаю вже, чи це мої міркування, чи це там так написано. Але мої думки доповнюють те, чого я не розумію. А те, що я розумію, доповнює те, що підсилюється моїм читанням з того, що є. І бачу я. І тлумачу я собі...

— То ти пророкуєш?

— Може, пророкую, а може, й ні. Я не знаю, який то голос в мені. Але бачу я і, видно, це старі, предковічні люди знали, що поперед всього йде життя. А позаду, за життям, мов серп на ниві, іде смерть і стинає. І душа людини гине зі смертю людини. А тіло її не гине, тіло перетворюється на глину. І з тої глини постають інші люди. З сіменем закореняється сім'я чоловіче в жіночому лоні. Проізростає нова людина з тієї глини, що була в землі, душа вже не повертається. Бо ж душа людини ніколи не передається повністю, тільки тіло передається. І були царі славні, такі, як і ти. А може, й ще славніші, але ніхто не був з них таким, як ти. Бо душа людини, вона єдина і не повторюється вона ні в кому. Хоч вона й впливає на інші, або на зле, або на хороше, або вона викликає в інших наслідування, або зневагу до своїх дій. Душа в людини одна, і з смертю людини гине душа. Кажуть, вона відлітає, кажуть, вона стає тінню. А чи ж тінь — це не погибель душі. Хіба ж це людина, в якої душа жива стає тінню? Хіба не повна загибель? Якщо душа стає тінню, то хіба тінь може вдіяти те, що діють тіло і душа чоловіка разом?!

І Гільгамеш сумно схилив свою бороду й патлату голову на широченні груди.

— Так! Не може! І думаю я так,— продовжував далі будівничий.— Що ж, душа людська відлітає в тінь і зникає в затінку. І сказано тут, що в підземному царстві, царстві смерті, темно і поночі. І в ту темряву відходять наші душі. Та в темряві чи бачив ти коли тінь без місячної ночі?

І сказав Гільгамеш:

— Ні, не бачив!

— Тож скажи, чи ти можеш впізнати чужу душу в темряві, чи ж ти можеш пізнати, ким вона була, що вона діяла?

І ще сумніше сказав Гільгамеш:

— Ні! А що там сказано ще?

— А там ще сказано, що бувають душі, які вже стали тінню за життя людини.

— А від чого це буває? — сказав Гільгамеш.

І його будівничий, водячи зламаним пальцем з засохлою глиною на нігті по каменю, сказав:

— Сказано тут, що душу людина втрачає від зневаги до інших і до себе, від страху і від жадоби, від непевності в собі, від багатьох, які не сполучні в одне радісне бажання.

І мовив Гільгамеш:

— Тремтить моя душа, мов лист вербовий під вітром. Страшно мені смерті, бо смерть є кінець по всьому. Це — шлях в небуття. Все, що ми вчинили, буде тільки пустим розголосом в устах інших, чужих людей, які прийдуть до нас, яких ми й не бачили" о страшно мені! — заволав Гільгамеш і сів на підлогу знесилений, і страх трусонув його могутнім тілом, і піт спливає йому з холодного чола. Гільгамеш спитав, тицьнувши рукою в незнайомі стародавні письмена:

— Я не знав, що є такі знамениті письмена в моїй бібліотеці. Скажи мені, а чи є якась надія в мене? Як ти думаєш, мій будівничий?

І той, поводячи зламаним пальцем, збрудненим біля нігтя в червону глину, так будівничий і не одмив до кінця,— сказав:

— Сказано тут, що у всякого є надія. Але всякій надії покладена своя межа, хоча ніхто не знає, де вона. І найкраще, це коли людина в своїх діях і діяннях підходить до межі. А не чекає, поки та межа наблизиться до мети, як вогонь, що пожирає засохлу траву.

І сказав Гільгамеш:

— Тож виходить, дія є підняття духу і наближення до мети!

— Так!

— А мета то є наближення до кінця?

— Так! — сказав будівничий.

— То як же то? — в розпачі вхопився Гільгамеш за скроні і вчепився могутніми руками в довжелезне чорне своє волосся.— Як же воно? Як дію, то йду назустріч своїй меті. А кінець меті покладає смерть. Як сиджу я на місці і нічого не роблю, то мета віддаляється від мене. А смерть наближається до мене. То що є то є? Як те все зрозуміти?

Відказав будівничий:

— Ти напівлюдина, напівбог, ти славного роду з багатьох поколінь. Твоя кров, твоє сім'я малося в сім'ї Утнапіштіма, якому боги дарували вічне життя. То піди в далекі краї, взнай у нього таємниці чарівної трави, що дарує життя людині. Або піди взнай у нього, для чого живе людина і як розподіляється з метою людини її межа діянь. І як мета і смерть як розподіляються в людині. Як дається смерть людині відповідно до її мети і її діянь? Бо ніхто цього, крім богів, не знає і ніхто із смертних, крім Утнапіштіма, не може тобі показати туди дорогу!

Застогнав Гільгамеш:

— О страшно мені, страшно! Страшно мені вже не смерті, а того, що я вже не знаю, що є смерть, а що є життя. Що є рух, а що є нерухомість. Як мені взнати про це? Як мені знайти в собі рівновагу? Як мені не відчувати страху?

— Не будеш відчувати страху,— сказав будівничий,— не будеш людиною, а будеш богом. Але боги не вчинюють подвигів, але боги не бувають славні в ділах людей.

Засумнівався Гільгамеш:

— То як же мені чинити подвиги, страхаючись чи жахаючись чогось?

— А скажи мені, славний Гільгамеше, великий воїне, чи ж не боявся ти, йдучи у всі походи? Чи не зі страху за своє життя перед смертю і будуванням своєї гробниці ти йшов на великі подвиги, намагаючись увічнити себе і в подвигах, і в здобутках?

Мовчав Гільгамеш довго, а потім спитав:

— Слухай, чи нема в тебе чого поїсти, напитись?

І будівничий витяг з-за пояса два коржа з сиру, витяг звідкілясь глиняний глечик з кисляком козиним, і простяг це все він Гільгамешеві. І поволі обличчя царя ставало спокійнішим, наче просвітленим.

— Я даю тобі дозвіл на будування всього, що ти захочеш і завважиш потрібним. І ось тобі дозвіл на те! — Гільгамеш зняв з свого середнього пальця перстеньпечатку, де був зображений він сам, що б'ється з левом, протинає лева чингалом.— І це ти будеш мати владу над рабами-будівниками. Будуй все на славу нашого міста і в мою славу і в першу чергу кінчай гробницю мою! — А потім подумав Гільгамеш, затнувшись трохи, сказав: — А гробницю поки що не чіпай. Як я помру, ти її швидко закінчиш?

— За кілька день закінчу!

— Я за цей час не встигну засмердітись? Моє тіло за цей час не розповзеться? — спитав Гільгамеш.— Не відвалиться кавалками?

— Ні! — сказав будівничий.— Жерці і маги знають, якими оліями, якими смолами і соками напувати тіло мертвої людини.

— Ось тобі печатка, і можеш нею користуватись. А я пішов. І нікому не кажи, що мене бачив і що чув від мене.

— То ти пішов взнавати про мету? Чи безсмертя шукати собі? — спитав будівничий.

Суворо поглянув на нього лютий цар Урука. Та зразу ж обличчя його стало лагідним, замріяним. Він здвигнув широченими плечима, посміхнувся перепаленими сірими вустами:

— А бог його знає! Не знаю, але піду.

І того ж ранку зник Гільгамеш із міста. І ніхто не знав, куди він подівся.

Було написано в одних книгах старовинних на папірусі в фінікійських містах Сідоні і Тірі, що славетний герой Гільгамеш, син Інанни і царя-пастуха, пішов до прабатька Утнапіштіма, прадавнього чоловіка, і той розповів йому, як дійти до богів. І пішов Гільгамеш до богів, щоб взнати про мету і про діяння людини...

А в інших письменах, що були видовбані паличками на глиняних табличках і знаходились на сході в старовинних містах Ніневії і Вавілоні, було сказано інше. Що пішов Гільгамеш до Утнапіштіма і не питав зін про мету і про діяння людини. А прохав собі безсмертя. І виказав йому таємницю безсмертя Утнапіштім. Пірнав за травою життя Гільгамеш на дно глибокого озера, ї знайшов він ту траву. Та коли відпочивав на березі, збираючись з тою травою повернутися в рідне місто Урук, підкралася змія і вкрала ту траву...

А що було далі з Гільгамешем — чи помер він там на озері, чи дійшов до свого славетного міста герой Гільгамеш? А будівничий викінчив його гробницю після його смерті, коли бальзамовщики наповнили його тіло благовонними маслами? Чи згинув він там, великий цар, славетний воїн і лютий, шалений цар міста Урука, на тому далекому озері? Ніхто того не знає, а на тому місці письмена кінчались. Бо була розбита глиняна табличка. І скільки не збирали скалки, ніхто по тих скалках не міг нічого зрозуміти.

1970